

Др Адем Ханџић представио се научној јавности низом значајних радова из историје народа Босне и Херцеговине у раном османском периоду (студије, чланици, извори, прилози). Сви ти радови су плод дугогодишњег проучавања значајних неиздатих историјских извора, нарочито турских катастарских пописа (дефтера). Најновије дјело др А. Ханџића *Тузла и њена околина у XVI вијеку* је такођер плод дугогодишњег архивског истраживања. Оно расвјетљава једну цијелу област у назначеном периоду, штавише, у уводном дијелу приказана је и ранија историја тузланске области. Ту је из разних аспеката (војног, административног, судског) приказана историја зворничког санџака у XVI вијеку, гдје је доста простора посвећено разматрању демографске проблематике у тој области. Посебно је детаљно приказан урбани развитак градских насеља Горње и Доње Тузле, као и пружена исцрпна анализа сеоске привреде тузланског краја.

Књига је подијељена на два основна дијела. Након предговора и краћег осврта на изворе и литературу (5 – 12 стр.) слиједи први дио књиге под насловом: *Тузланска област* (15 – 162 стр.).

У овом дијелу је приказана ранија историја тузланске области (праисторија, римски период и средњи вијек), као и турска освајања и учвршћење турске власти у сјевероисточној Босни. Након тога, аутор прелази на историју зворничког санџака у XVI вијеку. Ту је веома исцрпно приказано формирање наведеног санџака, његово територијално ширење, као и административно-судска подјела. Основан око 1480. године, зворнички санџак је у почетку обухватао 3 кадилука: зворнички, сребренички и брвенички, затим су у другој половини XVI вијека основани још шабачки, тузлански, грачанички, бијељински и крупањски кадилук тако да је крајем тог вијека било формирано 8 кадилука на подручју наведеног санџака. Ови кадилуци обухватили су укупно 31 нахију. Аутор даље наводи да је у војно-административном погледу од свог оснивања до 1541. године зворнички санџак припадао румелијском пашалуку, а након оснивања будимског пашалука 1541. године припојен је том пашалуку и коначно по оснивању босанског пашалука 1580. године налазио се у оквиру тога пашалука. У овом дијелу је приказано и војно уређење тога санџака. Ту су поименично наведени и сви намјесници санџака у XVI вијеку, као и приказан могући број војске на основу законских прописа и дефтерских података о висини појединих тимара, зијамета и хасова. Донесени су и нови и интересантни подаци о циндијама (посебна врста војске), као и о утврђеним градовима и њиховој посади. На територији зворничког санџака Турци су одржали укупно 12 средњовјековних градова.

Најобимније поглавље овог дијела књиге посвећено је становништву тузланске области. Становништво је овдје посматрано из аспекта његове конфесионалне структуре, и то: »присталице босанске цркве«, католици, православни и муслимани.

На основу самосталног истраживања др А. Ханџић је дошао до интересантних података о промјенама у структури становништва доласком Турака. Те промјене биле су значајније него и у једној другој области у Босни. Нарочиту пажњу аутор је покљонио проблему исламизације с обзиром на то да тај проблем још није довољно расвјетљен у нашој историографији.

Што се тиче културне дјелатности до развитака градских насеља, она је била везана за утврђене градове, а касније је та активност била везана за урбана градска насеља. Ријеч је ту, углавном, о материјалној култури, док се о духовном стваралаштву у XVI вијеку нашло врло мало података. Али без обзира на малобројност из-

ричитих података, ту је дат добар преглед културних прилика по градовима у сјевероисточној Босни у томе вијеку.

Други дио књиге носи наслов *Уже тузланско подручје* (стр. 165 – 359). То је главни дио студије, а подијељен је на седам поглавља.

У првом поглављу *Град Доња Тузла* детаљно је приказан урбани развитак тога града. Затечена као малено варошко насеље, остала је као таква све до краја трећег деценија XVI вијека. Падом Угарске (1526) стварају се услови за бржи развитак градских насеља у сјеверној Босни. Главна обиљежја те вароши била су: производња соли, трг и цркве, гдје су сједили фрањевци (самостан). Већ крајем прве половине тог вијека Доња Тузла се почиње нагло развијати. Главни елмент који је условио бржи развој овог насеља поред истакнутих чињеница, био је и тај што то подручје није више представљало истурену војну крајину послје Мохача (1526) и освајања Славоније (1536). Овдје је детаљно изнесен развој махала које су се формирале током XVI вијека у Доњој Тузли.

И *Горњу Тузлу* Турци су затекли као малену варошицу са фрањевачким самостаном. Детаљно је приказан урбани развитак вароши, као и процес исламизације који је овдје започео раније него на подручју Доње Тузле. До средине XVI вијека ту се формирало 7 махала. У другој половини XVI вијека настале су још неке нове махале тако да их је крајем вијека било укупно 13. Грађевном развоју Г. Тузле допринијело је и то што је ту крајем вијека повремено било сједиште зворничких санџака. Грађевни развој Горње Тузле био је завршен са годином 1600, за разлику од Доње Тузле, која се урбано ширила и током XVI вијека.

Градско становништво У овом поглављу које представља наставак расвјетљавања те проблематике из првог дијела књиге разматране су промјене демографске структуре и код градског становништва. Те промјене настале су као резултат миграција и мијењања конфесионалне структуре. Старо становништво је потискивано а досељавано је ново. С обзиром на то да је ово дуго година било гранично подручје, Турци су ту населили бројне влахе сточаре. Поред влаха, ту се насељавају и становници околних села који се постепено исламизирају. Овој имиграцији, као и исламизацији становништва допринијеле су пореске повластице муслиманског становништва. Читав овај процес о кретању и структури становништва тузланског подручја аутор је дао на основу поузданих, тј. службених података из бројних турских дефтера, који су на жалост, до данас остали неиздати.

У поглављу *Градска привреда* расвјетљена је прво производња соли од најранијих вјести из 1474. године, па све до краја XVI вијека. Затим је приказан развитак занатске привреде. Истакнут је значај солана на овом подручју у привредној историји Босне у турском периоду. Развитак производње соли највише је утјецао на подизање културних установа, а самим тим и на опћи грађевни развитак дивљу поменутих касабa Горње и Доње Тузле. Изнесени су подаци и о настанку многобројних вакуфа. Сви ти вакуфи били су директно везани за производњу соли, иако се зна да производња соли у тузланским соланама није била ни издалека тако велика као што је била у турским соланама на Јадрану.

Што се тиче занатства, Турци су овдје, свакако, затекли, занате али доста неразвијене. Тековинама арапске и бизантијске културе које су донијели са собом успјели су да га доста унаприједи. Средином XVI вијека у Горњој и Доњој Тузли евидентирано је преко 26 различитих заната. Касније се тај број повећао.

Аутор даље историјско-географски и привредно расвјетљава двије тузланске нахије. *Нахија Горња Тузла* обухватала је у XVI вијеку 31 насеље, 27 села, 3 насељена чифлука и 1 насељену мезру. То је била једна од мањих нахија у зворничком санџаку, а припадала је царском хасу. У ствари, већа насеља, њих 26 налазила су се у царском хасу, а пет мањих спадало је у кнежевски тимар. На основу свих познатих пописа из XVI вијека за то подручје, а нарочито пописа из 1548. године и 1600. године, аутор је извршио убикацију свих насеља, затим је разматрао структуру и статистику становништва, те сву привредну производњу по гранама. На крају је дат

табеларни преглед становништва у тој нахији према пописима из 1533, 1548 и 1600. године.

Нахија Доња Тузла била је много већа од нахије Горње Тузле. Обухватала је 56 насеља, која су припадала царском хасу и 5 насељених чифлука, који су спадали у кнежевски тимар. Утврђено је да се сједиште кнеза налазило на сјеверним и сјеверозападним дијеловима нахија. О сваком поједином насељу, као и раније, дати су исрипни подаци.

У посљедњем поглављу другог дијела књиге под насловом *Сеоска привреда* аутор расвјетљава стање затечене привреде, а затим даје преглед привредних грана заступљених на том подручју током XVI вијека: ратарства, виноградарства, сточарства, пчеларства, воћарства и перадарства. На крају је дат и табеларни преглед пољопривредних култура по насељима.

Резиме је донесен на енглеском језику (стр. 359 – 365), затим слиједи преглед извора и литературе (стр. 366 – 375), те регистар личних и географских назива (стр. 376 – 400). Од помоћи читацу су и двије географске карте: карта зворничког санцака у XVI вијеку и карта нахије Горња и Доња Тузла у XVI вијеку.

Ово дјело др Адема Ханџића је, свакако, значајан допринос нашој историографији. До сада је код нас објављено мало радова овакве врсте који приказују историјат једног насеља у цјелини. Укратко, нема у Босни данас ниједна област која има тако детаљно и озбиљно обрађену историју свога развитака. Велики значај ове студије лежи у томе што је дата, углавном, на онову прворазредне изворне архивске грађе. То су, углавном, сви до сада пронађени пописни дефтери за ово подручје од 1468. до 1600. године. Аутор је веома добро и значајки преточио податке из тих дефтера у свој рад. То се нарочито осјећа у оним поглављима гдје се искључиво ослања на такав материјал.

Бехија Златар

KLAUS KREISER, WERNER DIEM, HANS GEORG MAJER: *Lexicon der Islamischen Welt, 1 – 3 BD.*, Stuttgart 1974. (стр. 210 + 212 + 202)

У издању куће W. Kohlhammer (Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz) изашао је у три свеска лексикон под наведеним насловом, који садржи материју, значајну и за проучавање наше историје, нарочито културне историје. Лексикон има око 600 јединица које се односе на прошлост и садашњост »исламског свијета«, обухватајући разне области, као што је религија, право, филозофија, народи, језици, политичка и социјална историја, географија, народна умјетност, садашњи живот и сл. У овом лексикону сарађује око 100 стручњака из 20 земаља, а међу њима су и двојица из Југославије (др Ванчо Бошков, др Хасан Калеси). Посебно је важно да је уз сваку јединицу која се обрађује наведена основна литература. При навођењу литературе чита је тежња да се цитирају, углавном, најновији радови. Можемо пожалити што у литератури нема наших дјела, а ипак неки радови, нпр., »Прилози за оријенталну филологију«, требало би да нађу своје мјесто и у овом лексикону.

Корист од овог лексикона имали би и наши историчари који се баве турским периодом. У овом лексикону дати су основни подаци о многим појмовима из материјалне и духовне културе. Као посебне јединице, обрађени су, нпр., занати, трговина, трговачке мјере и утези, мостови, наводњавање, епиграфија, грбови, архитектура, бање, грађевински материјал, металне израђевине, медресе, надгробни споменици, музика, сликарство, писаћи материјал и сл. Приказане су и многе институције које су и у нашој прошлости налазиле своју примјену. Тако је конкретно обрађен вакуф, поједини дервишки редови, узимање јањичара, војно уређење итд. У посеб-